

AZ AMERIKAI LÉLEK

HUYSMANS „A Rebours“-jában Jean des Esseintes túrhetetlennek minősíti kora arisztokratáit éppúgy, mint polgárságát.

Dekadens érzékenysége környezetével szemben lélektanilag érthető és indokolt. Valahányszor európaiaknak Amerikára vonatkozó véleményét olvasom vagy hallom, eszembe jut ez a francia regény s a képzettársítás, szerintem, csak látszólag összefüggéstelen. Európaiak ugyanis ugyanazzal a hisztérikus idegenkedéssel kezelik az amerikaikat (a Duhomelek és Keyserlingek, akármennyire eltérnek egyébként egymástól), mint ahogy Huysmans hőse kezeli kortársait. Azok is, akikben semmiféle értelmi vagy esztétikai fölény nincsen, úgy tesznek, mintha az amerikai környezet kulturális szempontból elviselhetetlen volna. Vájjon igazuk van-e? Ha igen, miért? Hanem, miért nincs igazuk? Ebben az ismertetésben egyáltalában nem óhajtok dogmatikus következtetésekre jutni, csak bizonyos megállapításokat akarok tenni, amelyek tapasztalataim leszűrődései. Végül is jómagam magyar, szóval európai nevelést kaptam, s amerikai sorsomban időről-időre elképzelhetetlennek tartottam, hogy valaha is otthon érezzem itt magam; velem is megesett, hogy az előítéleteket Összetévesztettem benyomásokkal, a specifikus eseteket általánosítottam, s úgyszólván önmagamon lelki műtétet kellett végezniem, a Walter Lipmanntól hangoztatott „fegyelmezett aszketizmus“ elvét kellett alkalmaznom, hogy tárgyilagosan s aztán rokonszenvvel ítéljem meg s igyekezzem megérteni az amerikai lelket.

Mert van amerikai lélek. Nemcsak amerikai polgár van, a politikai demokráciától fejbevert handabandázó önteltség, nemcsak csöcselékpszichológia, amely az értékes embereket lekergeti a közélet porondjáról, nemcsak hangos újságok, demagógizú folyóiratok, hollywoodi ízléstelenségek, teológiai és egyéb frázisbajnokok, nemcsak a Monroe-elv provinciális ügynökei, nemcsak szappanhirdetések és rágógummi apothéózisok, nemcsak kismimizett négerék, felemás bevándorlók, hanem más is. Bizony más is. Amerikai lélek, amelynek megvannak a maga nemzeti, kozmopolita és emberi sajátosságai; lélek, amelyben az értelem világít és az érzelem énekel. Erről az amerikai lélekről azonban ritkán esik szó Európában. Ami az amerikai kapitalizmusban és egyénben Shylock-rendszer és hajlam, az egyetemes; ami lélek, tehát a szó kívánatos értelmében emberi, az persze itt is kivételes, de van, sőt annyira van, hogy szociológiailag, azaz mint tipikus jelenség is hangsúlyozandó. Ugyan mi köze a francia önzésnek Pascal jansenizmusához, a francia türelmetlenségnek Voltaire felvilágosodottságához, a párizsi boulevardnak Paul Claudel gótikus világnéze-

téhez? Viszont kétségtelenül vannak franciák, akik Pascal egyéniségének, Voltaire szofisztikájának, Paul Claudel vallásosságának visszhangjai. S amikor a francia lélekről beszélünk, tulajdonképpen rájuk gondolunk, a kiválasztottakra, ha szürkék is, mert Ők képviselik a kikristályosodott francia lelki és intellektuális műveltséget. Ennélfogva észszerű azt mondani, hogy amikor az amerikai lelket megrajzolni igyekszünk, a „fair play“ elve alapján ne csak a tömegláz silányságát vegyük figyelembe, ne csak a plutokrata fölény képmutató erkölceit, ne csak az amerikai társadalom laboratóriumának sikertelen kísérletezéseit, ne csak a nyilvánvaló ellentmondások tartalmatlanságát és tarthatatlanságát, hanem azt is, ami az emberi lélek megítélése szempontjából egyetemesen értékes vagy jellemző, ha amerikai is a színe, hangja és csendje. Aristoteles Poétikája, bizonyos módosítások ellenére, alapja minden korok esztétikai elméleteinek; ám Horatius Ars poetica-ja ugyancsak használt az emberiség esztétikai fejlődésének. Miért ne volna helyes azt mondani, hogy a szkolasztikus és renaissance hagyományokkal rendelkező Európa, bármennyire kitermelte a lélek modern koncepcióját, nem vehette elejét annak, hogy Amerika is hozzájáruljon ennek a léleknek kiegészítéséhez? Miért lekicsinyelni az amerikai lelket, amikor maga az európai lélek is végzetesen tökéletlen?

Gazdasági téren az Amerikai Egyesült Államok a manchesteri iskola tanítványa. De vajjon Európa nem hangoztatta-e hosszú időn át a szabad kereskedelem elvét? Vallási téren Amerika jórészt a protestáns értékelmélet követője. De ha most eltekintünk a szórszálhasogató eltérésektől s a lényegre nézzük, nyilvánvaló, hogy mindkét kontinens erkölcsi szemüvegét a kereszténységtől kölcsönözte. Az individualizmus társadalmi erejének hangoztatása szempontjából Amerika épp annyira a liberalizmus terméke, mint a szomorúan és bűnösen érett Európa. Való, hogy az amerikai hagyományok fiatalabbak, gyakran mesterkétebbek az európaiaknál, ugyanakkor azonban ne feledjük el, hogy az úttörők Angliából és Hollandiából s később más európai országokból jöttek, tehát a történelem távlatából az amerikaiak módosított európaiak. Kulturális önáltatás azt állítani, hogy az átlageurópai szellemibb életet él az amerikaiaknál. Több a szellemiség a múltjában, de nem egyéni életében. Több élmény és körülmény figyelmezteti az esztétikai szépség és a filozófiai gondolat valóságára, mint az amerikaiak, de ennek ellenére odaát is csak a Monsieur Homais-k vannak túlsúlyban, akiktől tudvalevőleg Flaubert nem volt elragadtatva s a mai apró-cseprő Flaubert-ek sincsenek. Mennél tovább élek Amerikában s mennél bensőbb viszonyba kerülök az amerikaiakkal társadalmi téren, annál inkább arra a következtetésre jutok, hogy ami itt visszataszító, annak párhuzamával Európában is találkozom, talán azzal a különbséggel, hogy Európában a kulturális kétszínűség álarca kevésbé átlátszó, mint itt a nyersebben civilizált álarc. Tessék elhinni, hogy Emerson erkölcsi eszmeköre, minden körülhatároltsága ellenére, épp annyira őszinte volt, mint Stendhal romantikusan hangoztatott realiztikus meztelensége, s Hoover tehetetlensége nem kevésbé megindító és sajnálatraméltó, mint mondjuk Brüning volt német kancelláré.

Már most mi az, amit megfigyeléseim és tapasztalataim alapján az amerikai lélekben figyelemreméltónak találok? A tőkegazdálkodás paradicsomában mi az, ami túl nyomoron, túl sikeren érték, összhang, érdekesség? Sokat fordulok meg amerikai otthonokban, idubokban. Bejártam az amerikai keletet, középnyugatot s a délen is voltam. Néha ott tartok, hogy majdnem exotikusnak érzem a bevándorlót, ámbátor amikor egyszerű, az amerikai sors útjain járatlan magyar arc rám néz, mégis megmelegsik a szívem. Ismerem a yankee amerikaiit, amikor józan s amikor iszik, amikor dolgozik s amikor pihen» amikor fölényeskedik s amikor alázatos. Ismerek költőket materialista pongyolában és üzletembereket lírai ellágyulásban. Ismerek olyanokat, akik Párizsban és Berlinben épp olyan otthonosak, mint New Yorkban vagy Clevelandben, s olyanokat, akik Ohio állam területét sosem lépték át. Ismerek igazi gazdagokat és mőgazdagokat, társadalmi pilléreket és kimondott individualistákat. Ha keresztmetszet képüket festeném meg, mit tartanék lelkük legjellemzőbb tulajdonságainak?

Az amerikai sem annyira egyszerű, mint ahogy azt bizonyos európaiak el akarják hitetni, akik Amerikát illetőleg csak kezdetleges osztályozást ismernek, összetett erő, sokágú lelki fa. Beszélj vele s azt hiszed, hogy ebben a pillanatban megragadtad lelke lényegét s a következő percben valamit mond vagy elhallgat s már-már végérvényes véleményedet kénytelen vagy megváltoztatni. Ügy véled, hogy hiszékeny, mert nem mond ellent s ráébredsz arra, hogy hiszékenységeden mosolygott, mert feltételezted, hogy kritikátlanul hallgatott meg. Hiszékeny annyiban, amennyiben ha megbízik benned, nem vonja kétségbe szavadat; ez gentleman kötelessége. A közhelyes információkat is úgy hallgatja meg, mintha újat mondanál, habár sokszor csupán modorodban rejlik az újszerűség. Nem tagadja le tájékozatlanságát, de soha többé nem vesz komolyan, ha meggyőződik arról, hogy tájékozottságod hazugság volt. Európai műveltségedet hajlandó túlbecsülni; ez naivsága. A műveltséget viszont elsősorban gyakorlati relációjában ítéli meg; ez öntudatlan korruptség, amit enyhébben pragmatikus filozófiának szoktak nevezni. Ha észrevehetően szellemi munkás vagy, gyanakvással néz. Megszokta, hogy a művész, az író, a tanár, a filozófus idegenkedik tőle s az idegenkedést a maga lekicsinylésével fizeti vissza. Ez freudi önvédelmi mechanizmus. De ha rájön arra, hogy szellemi munkás mivoltod ellenére golfozol vagy anekdotázol s hogy egyszínű polgári nyakendőt viselsz, amely akármilyen „businessman“-nek becsületére válnék, akkor megölel, közlékeny lesz, elmondja élete történetét s kikéri tanácsodat érzelmi ügyekben, amelyeknek technikai és lélektani megoldásával bajlódni szokott. Szívesen veszi, ha dicséred Amerikát, de gyanút fog, ha dicséreted nem ismer korlátokat. Feltétlenül könnyebben nyered meg bizalmát, ha gondolkodó mivoltod ellenére a cselekvő ember benyomását teszed, s félig nyert ügyed van, ha látja rajtad, hogy lehetőleg mindennap megfürdöl s annak ellenére, hogy nincs angolszász múltad, tisztasági lelkiismereted mégis magától értetődő. Eltűri, sőt olykor helyesli, ha Amerikát megbírálod, de ügyelned kell arra, hogy kritikád ne legyen programszerű rágalmozás.

Az általánosításra általánosítással felel, s ezért önmagadat vádolhatod. Egyéni elismerésének értéke néha olyan, mint a tömegé: lelkes, ám felszínes. Ugyanakkor azonban baráti szolgálatban odaadó, s hacsak nem politikus, érdek nélkül hajlandó sokkal többet tenni érted, mint a hasonló színvonalú európai polgártárs. Szereti, ha mosolyogsz. Optimizmusára áll Schopenhauer meghatározása: kíméletlen, mert érzéketlen pesszimizmusoddal szemben. A mai válság ugyan megtanította arra, hogy csökönyös optimizmusát legyőngítse. Ott tart, hogy okkal és fölöslegesen rémeket lát, de ezt átmeneti állapotnak tekinti, szóval hagyományos optimizmusához mégis következetes. Hisz a prohibícióban s iszik; nem hisz a prohibícióban s nem iszik. Ez természetesen ellentmondás, amit érvekkel próbál ellensúlyozni, de az érvek körülbelül olyan meggyőzőek, mint minden más érv, amely az elvet a valósággal próbálja összeegyeztetni. Thomas Jefferson liberalizmusára esküszik, de alapjában véve csak azt a liberalizmust szereti, amely konzervatív kényelmét szolgálja. Következetlenségében, bármennyire a huszadik században él, a tizenkilencedik század polgárának ibseni jelensége.

Nemzetközi kérdésekben járatlanabb a vele egyvágású európainál, de az utóbbi fölénye csak újságfölény, s ez bizony kétes értékű. Akár republikánus, akár demokrata, egyben azonos: a gazdasági jólétet és a civilizált életet ikertestvérmek tekinti, az amerikai történelemnek csak legkimagaslóbb mozzanatait ismeri, s meghatódik azon az európain, aki például Thomas Paineről vagy Alexander Hamiltonról többet tud nálánál. Egyensúlyozott gazdasági időkben patriarchális érdeklődést tanúsít a szegényekkel, a „pusztán dolgozókkal és nem építőkkkel“ szemben, viszont válságos időkben visszatér individualizmusa eredeti hangjához és önzéséhez. A jótékonyági lázból át tud csapni a közöny medrébe, önző, de önzése értelmes, sőt jellemes, mert ritkán hangoztat önzetlenséget. Demokratikus ideológiája erkölcsi illúziójából következik, hogy a társadalmi intézmények felkarolását kötelességének tekinti. Mint pszichológiai tünet, Andrew Carnegie nem kivétel. Európában, mint pszichológiai tünet, Széchenyi István gróf igenis kivétel. Világnézetének, akármilyen a hite és társadalmi állása, az a gerince, hogy Istennek és a törvényeknek engedelmességni kell. Képzetele színtelen, azért gyakran úgy hat, mintha filmből vágták volna ki, de feltétlenül megbecsüli azt az embert, aki szórakoztatni tudja. Amit megbecsül, azt meg is fizeti. Ebben a tekintetben ítélete nem mindig megbízható. Elvárja, hogy aki az önmaga munkáját értékeli, pénzt kérjen érte. Gyarlósága a fantázia nélküli hívő gyakorlati szentimentalizmusa. Önzése olykor ravaszabb és kíméletlenebb az európaiénál, viszont öntudatlan önzetlensége egyszerűbb, természetesebb, majdnem azt mondhatnám, hogy az erkölcs közepes értékű költészete. Élete szándékaiban etbikai szempontok vezetnek, de ahogy inge angol lelkész mondotta, miután a sikert Isten elismerésének tekinti jó cselekedetei ellenében, tehát etikájából hiányzik az esztétikai összhang. Gondolatámyalatok, érzésbeli finomságok alig érdeklik. Vájjon a költők és művészek érzékeny álmainak megértői-e hasonló színvonalú európaiak?

Tisztában vagyok azzal, hogy az amerikai léleknek ez a portréja nem tökéletes. Nincs benne László Fülöp dekoratív udvariaskodása, sem pedig a karikaturista igazságot kereső torzítása. A lényeg hangoztatására törekedtem a lényegtelenségek mellőzésével. Még mindig nem tudjuk, hogy a lélek, ha férfié, miként hat a nőre, ha fiatal, miként reagál az öregekre, ha nő, miként él vissza Ösztöneivel és jogaival s miként értékesíti azokat, s ha fiatal nő, miként hasznosítja szabadságát a szabadság rovására. S az amerikai homo vulgaris-t sem ismerjük. De a kérdésnek ezt a távlatát külön cikkben kellene ismertetni. Amint említettem, az amerikai sem annyira egyszerű, hogy elemi osztályozással el lehetne intézni. Például van amerikai pesszimizmus, amelynek következetes megnyilatkozása Edgar Allan Poe és Herman Melville költői és írói egyénisége, sőt van amerikai lélek, amelynek humorja nevetetően anekdotikus, mint Mark Twainé, s ugyanajkkor kétségbeesítően sivár és kiábrándult és kiábrándító, mint Mark Twain „Mysterious Stranger“ című posthumus regényének majdnem swifü levegője. Amit amerikai felszínességnek mondanak, az a modern kor lelki tempójának travesztiája. Európában is észlelhető. Ismerek európai turistákat, akik egy hónapot töltöttek az Amerikai Egyesült Államokban, a newyorki Empire Buildinget látták, a Niagara vízesést s a washingtoni Fehér Házat, s ezeknek a tapasztalatoknak alapján \$ persze az „intuáció“ segítségével csalhatalanul lesújtó véleményt mondanak Amerikáról. A felszínesség lelkiismeretlensége egyetemes betegség.

A minap egy gyáros otthonában voltam. Vacsora után az egyik hölgy leült a zongorához s Beethoven és Debussy s az újabbak közül Bartók és Ravel kompozíciókat játszott. Élő, mély csend kísérte játékát. Ez nem volt amerikai kulturális légkör; ez a kultúra légköre volt, akárhol lettem volna is. A zongoraszámok végeztével az egyik vendég felállt s kijelentette, hogy egész nap igazgatósági konferencián vett részt, fáradt s hogy gondjait elfelejtse, elmegy egy birkózó versenyre. El is távozott. Felháborító? Dehogy. Mosolyogni való. Persze, az európai „megfigyelő“ csupán ennek a benyomásnak hangoztatásával ment volna vissza Európába, elfelejtve a többi jelenlévő lelki műveltségét, zenei áhítatát s a zongorajátékosnő művészi képességeit. Európa csak akkor ismeri meg Amerikát, ha nemcsak bizarrságaira, badarságaira és brutalitásaira figyel fel, hanem énekére, színére, vágyaira, műveltségének emberi és emberiségének művelt hangjára is.

Cleveland,, Ohio.

REMÉNYI JÓZSEF